

İsmixan Yusubov

Riyaziyyatçı alim, yazıçı-publisist

HAMLET İSAXANLININ “DƏLİ CEYRAN”LARINA ATILAN OXLARIN YAYLARI HAQQINDA

Oxu atıb, yayını gizləmək

Belə bir deyim var: “Oxu atıb, yayını gizləmək” və bu deyim adamda yarımçıqlıq assosiasiyası, sözün axıra çatdırılmaması təsəvvürü yaradır ki, bu da yaxşı bir şey hesab olunmur. Söhbət tərifdən də gedə bilər, tənqiddən də. Məsələn burasındadır ki, əgər “atılan ox” bir “hökm” olaraq başa düşülərsə, “yay” o hökmün “səbəbi” və ya “səbəbləri” hesab oluna bilər. Yəqin bu işin ən böyük və mahir ustadı Füzuli babamız olmuşdur, çünki onun səbəbi göstərilməyən hökmü, demək olar ki, yoxdur. Məsələn, “Gər istərsən, Füzuli, izzətin, az et sözü kim, Çox olmaqdan qılıbdır çox əzizi xar söz” beyti dediyimiz sözün təsdiqi sayıla bilər.

Tələbə yoldaşım və dostum Hamlet İsaxanlının “Azərbaycan” jurnalının 2 və 3-4-cü sayılarında (fevral, mart - aprel, 2026) getmiş “Dəli Ceyran” romanını oxuduqdan sonra, bəzi mülahizələrimi (oxlarımlı) mesaj şəklində özünə çatdırmış və bu münasibətlə təqdirini də qazanmışdım. Amma səbəblər, yəni “yay” bu günə qədər “gizli” qalmışdı. Yəqin təbiətdə baş verən bütün hadisələr kimi, bunun da zamana, bir inkubasiya dövrünə ehtiyacı varmış. Bu gün, daha doğrusu, bu 19 may gecəsi, görünən odur ki, artıq “armud yetişmiş” və mən də kompüterin arxasında öz yerimi almışam, gördüyünüz kimi... Deyirəm, əvvəl “oxlardan” başlayaq:

Oxlar

18 aprel 2026-cı il tarixli mesaj (birinci ox)

Əzizim Hamlet, Sənin “Dəli ceyran” adlı romanını hər zaman olduğu kimi, jurnalı alan günü oxudum və bəyəndim. Gözlədim ki, bizim Ceyran xanım (İsmixan müəllimin həyat yoldaşı – Red.) da oxusun, sonra bir mesaj göndərim. O da oxudu və bəyəndi. Əllərinə sağlıq.

Amma bu yazıya ad qoymaqda çətinlik çəkirəm. Sadəcə roman deyib keçmək olmur...

Burada Tahirin Hamlet, Adilin isə Fəxrəddin (Salyanlı tələbə yoldaşımız) olduğunu təxmin etmək çətin deyil əlbəttə. Yəni yazıda müəllifin şəxsiyyəti aydın görünür. Və adamda elə təsəvvür yaranır ki, burada uydurma heç nə yoxdur.

Fəlsəfi və didaktik elementlərlə çox zəngin olduğundan və bu zənginlik əsasən poeziya-musiqi, ümumən ədəbiyyat-incəsənət, həmçinin, tarix-coğrafiya-səyahətlə bağlı olduğu üçün, bunun janrını “intellektuallar üçün sevgi çalarlı fəlsəfi roman” qoymaq olar məncə...

Əsər boyunca səpələnmiş ürəkaçan, gözoxşayan təfərrüatlar mətnin yaddaşa sağlam şəkildə “pərçimlənməsinə” xidmət edir. Bu arada, ölçü də əsasən gözlənilmişdir, deyə bilərik. Müzakirələrin mərkəzində hər zaman Tahir dursa da, Bahara, Elmira və Alınaya geniş meydan verilir və onlardan da oxucunu məmnun edib düşündürən fikirlər səslənir...

Haşiyə çıxmaq məqamları Homer metodu ilə seçildiyi üçün, onları qəbul və həzm etməkdə çətinlik yaranmır. Təbrik edirik, davamı gəlsin inşallah.

(Homer metodu nədir? Müəllif əsas hərəkəti, süjeti ətraflı, genişmiqyaslı lirik-fəlsəfi-elmi müqayisələrlə, kənaraçıxmalarla dayandırır və ya yavaşdır, diqqəti xüsusi hadisədən əbədi olan təbiət ya cəmiyyət hadisəsinə yönəldir. Nəticədə hərtərəfli, universal epik genişlənmə baş verir. -Red.).

Müəllifə yönəltdiyim, amma tarixini unutduğum ikinci mesaj (ikinci ox)

Hamlet, salam! Hər vaxtın xeyir olsun inşallah! Gec yatıb, gec qalxdım və sonra da bazara getdim. Uzun sözün qıçası, səhər çörəyimi indi yedim və Sənə cavab yazım dedim.

Bildiyim qədərincə, hal-hazırda global olaraq, qadın problemləri ön plana çıxarılıb və deyinin kimi məxsusi "qabardılıb". Odur ki, zamanlama baxımından roman tam yerinə düşüb və sonluq da optimist notlarla (Baharın toyu və nəhayət, xəstəxanada da olsa, Alinaya eşqin elanı) möhürlənmişdir.

Düşünürəm ki, bu səfər-səyahət (Fransa – Azərbaycan) Elmira üçün də düşərli olar və onun da qapısını ciddi şəkildə çalan olar inşallah. Amma bütün bu məsələlər, bu problemlər, bu qabarma və çəkilmələr romanın intellektual-fəlsəfi və təlim-tərbiyə yönünə kölgə sala bilmir, çünki o da qabardılıb, həm də az deyil... Burada əsas məsələ tənəsübün saxlanmasıdır ki, o da saxlanılıb. Xeyirli olsun inşallah!

Əsas və ya tənəzləyici yay

Hamlet İsaخانlının Dəli Ceyranlarına atılan oxların yayları içərisində bir yay var ki, o ya-ya əsas və ya idarəedici yay da deyilə bilər. Çoxlu çarxların yer aldığı mürəkkəb bir mexanizmdə "nazim çarx" nə rol oynaydırsa, bu "əsas yay" da həmin rolu oynayır, o, digər yayları tənəzləmə və hərəkətə keçirmə gücünə malikdir. Bu "nazim yay" və ya "nazim çarx", mən Hamlet müəllimin "Xəzərin sorağında" əsərini oxuyan zaman da vardı və məni o mövzuda yazı yazmağa o, sövq etdi. C. Cabbarlı demişkən, "Kimdir o? Nədir o?". O, mənim o vaxta qədər görmədiyim, eşitmədiyim, bilmədiyim, "nəfəs kəsən" yeni məlumatlar idi.

Və bu maraqlı, nəfəs kəsən məlumatları oxumaqla, eşitməklə, görməklə deyil, ancaq və ancaq yaşamaqla əldə etmək olardı mənə. Bu mənada, Hamlet müəllimi Cek Londonla müqayisə etmək keçir içimizdən. Belə ki, Amerikalı yazıçının macərələri dolu "Qızılax-taranlar", "Həyat eşqi", "Boksçu", "Qəzəbli Vəhşi" və "Martin İden" kimi kitablarının möhtəşəm alınmasının bir səbəbi də heç şübhəsiz, bu macərələri özünün yaşaması olmuşdur.

Hamlet müəllimin əsərində haqqında söhbət açılan əsasən üç qadının (Bahar, Elmira, Alina) hər biri kifayət qədər zəngin daxili aləmə malik olduqlarından, əslində söhbət ən azından 10-15 qadın xarakteri ətrafında cərəyan etməli olur. Və mənə buradakı səhnələrin təbii alınmasının əsas səbəbi onların müəllif tərəfindən "yaşanması", əlavə səbəbi isə bu səhnələrin layiqli səviyyədə təqdimatıdır ki, burada da yenə müəllifin "yazmaq səriştəsi" özünü büruzə vermişdir. Geriyə qalanlar isə M.K. Atatürkün "Mövzu bahis Vətəndirsə, gerisi teferrüatdır" qanadlı ifadəsindəki "təferrüatlardır" ancaq.

İlk qığılcım

Sovetin şinelindən çıxmış adamlar "qığılcım" sözünü eşidəndə, ağllarına ilk gələn "Qığılcımdan alov törər!" adlı bir zamanların çox məşhur ibarəsi olur əsasən. Təsədüfi deyildi ki, bolşeviklərin keçən əsrin əvvəlində Praqada mətbu həyatına başlayan qəzetlərinin adı da

“İskra” (“Qığılçım”) olmuşdur. Olur ki, bəzən yazı yazmaq üçün kifayət qədər material – potensial enerji toplanmış olsa da, bu enerjini kinetik enerjiyə – hərəkət enerjisinə çevirmək, işə başlamaq olmur. Toplanmış material (düşüncə və fikirlər) alovlanmır, sadəcə tənbel-tənbel tüstülənir. İşə başlamaq, alovlanmaq üçün bir qığılçıma ehtiyac olur.

Qabaqlar da başıma bu cür işlər gəlmişdi əlbəttə, artıq öyrəncəli olmuşduq. Məsələn üçün, 2001-ci ildə sabiq Prezident Əbülfəz Elçibəyin vəfatının ili münasibətilə bir yazı düşünmüşdüm, amma o yazıda rəhmətliyin adını “Əbülfəz Elçi Bəy” kimi vermək istəyirdim və bundan ehtiyat edirdim, nə deyərlər deyə. Elə bu məqamda Mehriban Vəzirin eyni mövzuya həsr olunmuş yazısının başlığında qarşıma çıxan “Elçi Bəy” ifadəsi bir qığılçım oldu və yazı yazıldı.

Daha iki “qığılçım” haqqında da yazmaq istəyirəm. Atalar üçecən deyiblər. Onlardan birinin inkubasiya dövrü xeyli uzun – 40 il (1982-2022) sürüb həтта. Dostum, akademik Tofiq Hacıyevin Xəzər dənizində tələf olmuş (1980) gənc oğlu İsmayıldan yadigar qalan kitabı oxuduqdan sonra, onun barəsində bir esse yazmaq istədim və kifayət qədər material da topladım. Amma bu iş uzun müddət olmadı və burada mənim Türkiyədə 19 il (1993-2012) sürən “könüllü sürgün həyatım” da az rol oynamadı. 2015-ci ildə Tofiq müəllimi də itirdik. Amma onun kiçik oğlu, sevimli tələbəm olmuş Azərlə əlaqələrimiz davam edirdi. Pandemiya dövründə Azər atasının “Seçilmiş əsərləri” (I cild) və “Cəbrayıl şivələri” adlı iki kitabını mənə hədiyyə etdi. Onları oxuyan zaman mənim İsmayıl (və həm də Tofiq müəllim) haqqında bir esse yazmaq istəyim yenidən “pöhrə verdi”, amma bar vermədi, “qığılçımı” əskik idi.

55 illik tələbə yoldaşım və dostum Hamlet müəllim bu kitabları mənə görə gördüncə və hər zaman olduğu kimi sürətlə vərəqləyib, məzmunundan xəbərdar olan kimi, “Mən də bu kitablardan özüm və Xəzər Universiteti üçün almaq istərdim” dedi. Həmin, Azərlə telefon əlaqəsi yaratdım, onu hadisədən halı etdim və telefonu Hamlet müəllimə verdim. Azər də, “Müəllim, mən o kitabları da, əlavə olaraq mənə də var olan digər kitabları da sevə-sevə Xəzər Universitetinə bağışlayaram” deyincə, Hamlet müəllim, “Biz də “XəzərXəbər” jurnalımızda Tofiq müəllim və onun kitabı haqqında bir yazı verərik və bu yazını bəlkə elə İsmixan müəllim özü yazdı” dedi. Arzusunda olduğum “qığılçım” Hamlet müəllimin bu son sözü oldu.

Növbə gəldi üçüncü, sonuncu qığılçıma. Bu qığılçım, mənim “Ömrümə nur çiləyənlər” kitabımı yazmağa başlamağım üçün lazım idi. Bu yazının – sevdiyim kitablar haqqında kitabın yazılmasının birinci və əsas səbəbkarı xətrini istədiyim, yazılarına dəyər verdiyim Rasim Qaraca olmuşdur. Amma bu işdə bir qığılçım rolunu oynayan üzümə deyilən bir söz oldu. Bir toplantıda tanınmış jurnalist Zamin Hacı dedi ki, “Müəllim, üzünə demək olmasın, soruşaq görək hansı əsgərlikdən gələn cavan özü ilə 120 kq kitab gətirib”. Mən də əlavə etdim ki, bu son iki ilin (o vaxt əsgərlik 3 il idi) “məhsulu” idi. Daha əvvəl, əsgərliyin birinci ilində məzuniyyətə buraxılanda, bir çamadan və bir idman çantası kitab gətirmişdim Vətənə. Bax, bu “ikiqat qığılçım”dan mövcud potensialım alovlandı və yazıya başlamaq bildim nəhayət.

Hamlet İsaخانlının mahiyyət və keyfiyyətə mənim üçün yeni olan “Dəli ceyran” romanı haqqında da bir yazı yazmaq istəyi içində baş qaldırmışdı. Amma haradan və necə başlayacağımı bilmirdim. Bir gün ağıma gəldi ki, məşhur fizik Yuri Kaqanın həyat yoldaşı Tatyana Virtanın “Fiziklər və liriklər” kitabındakı bir epizoddan (olmuş əhvalatdan) başlaya bilərəm, yəni bu, epizod “qığılçım” rolunu oynaya bilər və oynadı da. Deməli, məsələ belə olmuşdur: bir elmi laboratoriyanın kollektivi hər hansı bir səbəbdən laboratoriya müdürünün evində gec saatlara qədər əylənmişlər və bunlardan bəziləri, yəqin evləri uzaq olduğuna görə, burada gecələmişlər. Səhəri gün hörmətli müdir-alim onun yanında gecələmiş gənc qızı evlərinə aparınca, qızın atası onu (qızını) qəbul etməmiş. Biçarə alim onun üzündən çöldə

qalmış gənc qıza ev kirayə etmiş və uzun bir dönmə ona maddi dəstək vermişdir ki, bu da son nəticədə onların xoşbəxt evliliyinə (yaş fərqi nə baxmayaraq) səbəb olmuşdur. Mən ilk olaraq Hamlet müəllimin əsərindəki qadınların haqqında, bu qadınla müqayisəli şəkildə söz açacağdım ki, keyfiyyət fərqi bəlli olsun.

Romandakı qadınlar

Hamlet müəllimin “dəli ceyranları” (Bahar, Elmira, Alina və Tamilla) tamamilən sərbəst, özünə inamlı, həyatda özünə kifayət qədər layiqli mövqə qazanmış xanımlardır. Yəqin “bu xanımları görənlərin ancaq şapkasını (varsa) çıxarıb, təzim etməsi lazımdır” ifadəsi bu cür xanımlar üçün deyilmişdir. Bu arada mənə, gərək hər şeyi öz arşınımızla ölçməyək. Məsələn, Misal üçün adam, “Ana südü” adlı möhtəşəm latış romanının müəllifi Nora İkstena, “Kabildə bir kitabçı” adlı romanın müəllifi norveçli Osne Seyerştadt, nə bilim, Mariya Skladovskaya Kürri, bizim Nigar Rəfibəyli, heykəltəraş Elmira Hüseynova və ya Mirvarid Dilbazi kimi xanımlar haqqında düşünəndə, qətiyyənlə cinslə əlaqəli bir duyğu yaranmır.

Ölməz Cavid demişkən, bu halda “səma şairi” olmağa məhkumsan. Əlbəttə, əgər əvvəlcədən “qanadın” vardsa. “Kabildə bir kitabçı” əsərinin yetərincə qəşəng olan qadın müəllifi haqqında düşünəndə, adam özündən asılı olmadan fərağat vəziyyəti alır. Mənə uzağa gedib, Nüşabə, Həcər, Tomris və ya gürcülərin Tamarasına, türkün sözü, baş vurmağa ehtiyac yoxdur, ətrafımızda günü bu gün bu cür qadın varlıqları kifayət qədərdir.

Füzuli, “Gözəllik ağıl üçün ayinə, ağıl isə gözəllik üçün ciladır” deyirdi. Burada, təfərrüata varmadan qeyd etmək istəyirəm ki, Hamlet müəllimin “dəli ceyran”ları həm gözəl, həm də yetərincə ağıllıdırlar.

Bir daha janr haqqında

Yenidən əsərin janrı məsələsinə qayıtsaq, buna “fəlsəfi-psixoloji roman”, “fəlsəfi-öyrədici roman”, “intellektual povest” və ya “intellektuallar üçün roman” deyə bilərik. Roman boyu davamlı olaraq istifadə edilən haşiyələr (kənara çıxmalar) - Homer metodu ilə mətni oxucuya “yedirən” müəllif “bir daşla bir neçə quş” vurmuş olur. Bu “quşlar” isə – tarix-coğrafiya, ədəbiyyat-incəsənət, poeziya-musiqi, səyahətlər və s. haqqında verilən bilgilərdir. Bu baxımdan, əsərə “intellektuallar üçün fəlsəfi-psixoloji roman” kimi də baxa bilərik. Hətta deyərdim ki, bunun bir qədər “detektiv” yönü də var.

Məlumdur ki, maraqların başında, “görəsən daha sonra nə olacaq?” sualı gəlir ki, mətni mütləq zamanı bu sual daima məni təqib etmişdir. Mənə bunun özü, romanın detektiv yanrını şərtləndirən bir amildir. Elə yazının bu yönü, haşiyələrdə verilmiş informasiyaları sıxıntı çəkmədən həzm etməyə yardımçı olur. Beləliklə, roman boyu Homerin “təfərrüatlar” və “gözlətmə” metodu tam qüvvəsi ilə istifadə olunmuşdur. Bu arada təfərrüatlar yeni bilgilərin yaddaşa “pərçimlənməsində” də əvəzsiz rol oynayır. Tahir müəllim əlbəttə, Hamlet müəllimidir, oxşarı yox, elə özüdür. Onun “bir cənub rayonundakı” dostu Adil isə dostumuz Axundov Fəxrəddindir.

Yeni bilgi vermək yanğısı

Bu istək, bu arzu, əsər boyu aparıcı qüvvələrdən biri, bəlkə də birincisi olmuşdur. Türk-islam tarixində məşhur bir dialoq var. İki tanınmış, sayılıb-seçilən adamdan biri digərinə, “Biz bir şey tapınca şükür edirik, tapmayınca səbir edirik” deyincə, ondan aldığı cavab çox anamlı, düşündürücüdür: “Biz bir şey tapınca, onu paylaşırıq, tapmayınca şükür edirik!”.

Məncə bu ibrətamiz davranışın, daha doğrusu, fəlsəfənin mənbəyi, müsəlmanın andı hesab olunan "Aməntü" (İnanıram) duasındadır.

Hamlet müəllim əsər boyu bu fəlsəfədən yola çıxaraq, ara vermədən tapdığı mənalı təfərrüatları səxavətlə oxucusu ilə bölüşür. Yeri getməmişkən, bu tapıntıları əsasən üç sinfə bölmək olar: əvvəldən məlum olanlar (kəşf və ya icad olaraq), yazı prosesində meydana çıxan yeni kəşflər və yeni icadlar. Bu arada kəşf, mövcud olan naməlum bir şeyin üstündəki pərdəni qaldırır, beynimizdə onun modelini yaratmaq isə, icad nəyin isə özünü yaratmaq anlamına gəlir.

Yeri gəlmişkən, hər yeni tapmaca da bir icaddır. Məsələn, "Ağılı yox, başı var, Ağızı yox, dişi var!" (sarımsaq), "Sarı dişlər nənəsi, Var ancaq alt çənəsi!" (qarğıdalı - sütül). Birinci tapmaca Poyludan riyaziyyat müəllimi Hacıyev Valehə, ikincisi isə bəndənizə aiddir. "Ağdaş olmasa, Ağdam da olmazdı" və ya tanınmış gürcü filosofu Merab Mamardaşvili əslində "Mehrab Marmardaşvili olacaq" kimi düşüncələr kiçik və bəsit də olsalar, kəşf xarakteri daşıyırlar.

Əlavə edim ki, Quran-i Kərimin birinci enən "Ələq" (qan laxtası) surəsinin birinci ayəti "İqrə" (oxu) ilə başlayır və 5-ci ayəti "Əlləməl insanə mələm yə'ləm" – "(Allah) insana bilmədiklərini öyrətdi". Yəni insana yeni bilgi vermək, bilmədiklərini ona öyrətmək Allaha da xoş olan bir işdir ki, müəllif də əsər boyu ara vermədən, yorulmadan, usanmadan bu işlə məşğul olur. Hamlet müəllim dostlarla söhbətlərində də bu fəlsəfəni əsas tutur.

Bizim "Zorge" adlı kiçik bir qrupumuz var və bu qrup öz adını görüş məkanımız olan "Zorge" parkından almışdır. Bu qrupdakı görüşlərimizdə də ədəbiyyat-incəsənət, tarix-coğrafiya, idman və musiqi məsələlərində aparıcı Hamlet müəllim, riyazi folklor və yeniliklər mövzusunda mən və Hüseynov Fərhad, iqtisadiyyat və siyasət mövzusunda isə Quliyev Rəqib başda olmaqla, məndən başqa hamı aparıcı olur. Amma mən də bu kəm-kəsirimi Quran-i Kərim və dini mövzularda aparıcı olaraq aradan qaldırıram.

Universal dərslük

Əslində bu əsərə romandan ziyadə bir "Universal dərslük" adı da qoymaq olardı. Orda insani münasibətlər (sevgi, nifrət, növ-növ və fərqli çalarlara malik duyğular), mətni yaddaşa pərçimləyən çox sayda təfərrüatlarla yanaşı, milli coğrafiya (Kür-Araz ovalığı, Mil, Muğan, Şirvan bölgələri), milli və xarici (xüsusən fransız) ədəbiyyatı, musiqisi, həmçinin, şifahi xalq ədəbiyyatımız haqqında yetərinə zəngin məlumatlar, roman boyunca mirvari dənələri kimi müntəzəm olaraq səpələnmişdir. Belə ki, bu əsər misal üçün, ingilis dilinə tərcümə olunsaydı, diqqətli ingilis dilli oxucu buradan özü üçün Azərbaycan haqqında ensiklopedik məlumat əldə edə bilər.

Bu baxımdan, Hamlet müəllimin bu romanı ilə, Azərbaycanı əcnəbilərə tanıtmmaq üçün, rəhmətlik dostum Vidadinin hazırda Fransada yaşayan ortancıl qızı Günel xanımın düzəltdiyi olduğu "Ağsaqqal" oyunu ilə bəzi paralellərin olduğunu görürük. Əslində bu cür öyrədici oyunlar dünya çapında çox yayılmış, sevilən yarışmalarda istifadə olunan oyunlardır. Burada misal üçün, musiqinin və ya bədii mətnin bir parçası verilir və iştirakçıdan mənbəyi tapmaq tələb olunur. Əsər boyu aparıcısı Tahir – əslində müəllif, iştirakçıları isə əsasən üç dəli ceyran olan oyun aralıqsız davam edir. Belə baxanda doğrudan da, Quran-i Kərimdə deyildiyi kimi "Dünya həyatı oyun və əyləncədən başqa bir şey deyildir".

Personajlar çox deyil və hamısı da əsasdır, qeyri-əsas olanı yoxdur. Bunlar Tahir müəllim, onun köhnə tanışsı Bahar, yeni tanış, Fransadan gəlmiş Elmira, əvvəl bir kəndə, sona doğru mərkəzdə yer alan Alina, Tahirin rayondakı dostu Adil, rayonun kənd ziyalıları, hər şeylə maraqlanan Eldar, kontrabanda ilə məşğul olan gənc şofer Zaman, Elmiranı və

onun dostlarını məktəbə dəvət edib Fransa haqqında görüş təşkil edən məktəb direktoru Tamilla xanım. Əsərdə 3 nəfər kişi xeylağı ancaq epizodik olaraq iştirak edir. Bunlar, Baharın nişanlısı (və onu hələ toyu olmamışdan sarışın göy gözlülərlə aldadan) Arif, onun dostu Polad və Bahara "aşıq olan", Baharın sözləri ilə canlandırılan Qarabağ əlili Qabil. Bunların içərisində yer alan Arif, belə demək mümkünsə, tam da epizodik olur. O, müəllif tərəfindən "ləməkan-lazəban" olaraq, yerdən və dildən məhrum edilmişdir və ona bu da azdır (haqqında Baharın dili ilə "oğraş" epiteti işlədilir və bu ləqəb çox əvvəllər müəllifin çox sevdiyi "Vaqif" dramında Təlxək tərəfindən şeyx Alı haqqında, "aradüzəldən oğraş" şəklində işlədilmişdir).

Əsərdə, rus yazıçısı Leonid Solovyovun çox sevilən "Nəsrəddin xocanın macəraları" kitabında istifadə olunan metoddan da qismən istifadə olunmuşdur. Bu metod əsasında qurulmuş süjet xətti elə davam edir ki, zaman-zaman Mollanın can alan lətifələrinin yeri gəlsin və onlar da mətnlə uyum içində olduğu üçün gözəlliyi, zərifliyi bir miqdar da artmış olsun. Beləliklə, Solovyovda aparıcı element lətifələrdir, amma Hamlet müəllimdə aparıcı element hər halda sevgi, qadın azadlığı, sərbəstfikirliyi, özünə güvəni və s. durur, fəlsəfi-psixoloji elementlər isə bir desert (çərəz), bir qarnir (xuruş) olaraq verilir...

Klassik və fəlsəfi-psixoloji-öyrədici romanların fərqi

Klassik romanlarda əsasən maddi qisim ön planda olur və adamı gah güldürür, gah da ağladır. Ancaq bu roman, öz fəlsəfi, psixoloji və öyrədici yönü ilə davamlı olaraq adamı düşünməyə, bilik yükünü artırmağa, yeni əldə olunan biliyi həzm etməyə yol açır, həvəsləndirir. Daha ağlayıb-sızlamağa, gülməyə vaxt qalmır. Hadisələr və məlumatlar (bilgi payları, "porsiyaları") əsər boyu daima növbələşir, kimsə kimsənin haqqına girmir. "Sülh və əmin-amanlıq içərisində" yollarına davam edirlər.

Bu baxımdan, fantastikanın babası sayılan Jül Vern, onun "80 000 km su altında", "Kapitan Qrantın uşaqları" və ya "Sirli ada" adlı əsərləri yada düşür. Homer də ilk növbədə düşündürücüdür və elə buna görə də 2 000 il boyunca dünyanın bütün məşhur yazıçı və şairləri onun əsərlərindən qidalanmışlar.

Sevgi və ya qəhrəmanlıq dastanlarında təfərrüata çox da meydan verilmir, yəqin onun yerini aşığın sazlı-sözlü müdaxiləsi doldurur. Orada "meydan sulayan" əsasən hadisələrin gərginliyi, dinamikliyi və yeri gələndə həm də sürprizləri olur. Ədəbi hiperbolalar – çox şişirdilmiş hadisə və bənzətmələr unudulmur, yeri gələndə hazır-nəzir olurlar. Məsələn, Koroğlunun mətbəxdə bir qazan plovu bitirəndən sonra, bunun Koroğlu olduğunu bilib, hay salmaq istəyən aşpazı belindən iki qatlayıb qazana qoyması və qazan qapağının üstündə oturub ikinci plov qazanını qabağına çəkməsi səhnəsinin göz önündən getməsi çox müşkül görünür. Başqa, müasir bir misal: türklərin "Kurtlar vadisi" adlı serialında yolun ortası ilə binaya tərəf dimdik, ayaq üstə irəliləyən "qəhrəman" a atılan güllələr ondan yan ötür, amma onun demək olar ki, nişan almadan atdığı güllələr kol-kosun içində gizlənmək istəyən hədəfləri belə axtarır tapır və işini bitirirdi. Və mən bu paradoksal hadisənin səbəbi haqqında düşünəndə anladım ki, əksəriyyətin xoşuna gələn elə bu cür "hiperbolizə" olunmuş davranışlardı.

Dəlilər və ceyranlar

Dəli deyəndə birinci ağla gələn Koroğlunun dəliləri, ikinci ağla gələn Nizami və Füzulinin Məcnunu yada düşür. Əlbəttə, başqa dəlilərimiz də az deyil. "Dəlidən doğru xəbər" demişlər.

Ceyran deyəndə isə ilk ağıla gələn Qasım bəy Zakirin "Tısbəğa, qarğa, kəsəyən və ahu" təmsili, arxasınca Hamletin çox sevdiyi, pərəstiş etdiyi Səməd Vurğunun məşhur "Ceyran" şeiri, Zeynəb Xanlarovanın Həbib Bayramov ansamblının müşayiəti ilə içtənliklə oxuduğu, başında da Müşfiqin çox sevilən "Könül" qəzəlinin yer aldığı "Ceyran" mahnısı və əlbəttə, Hamlet müəlliminin bu romanda dilə gətirdiyi, Vahidin sözləri əsasında Bəhram Mansurovun bəstələdiyi məşhur "Gəl mənə naz eləmə, ay dəli ceyran" təsnifi yada düşür. Və bunlar hamısı bir-birindən gözəldir. Hamlet müəllim də gözəllik vurğunudur bildiyim qədərincə.

Məncə Hamlet İsxanlının "dəli ceyranları" ilə Koroğlunun dəliləri arasında nə isə bir oxşarlıq, bir əlaqə var və bunu tapmaq üçün fikirləşmək lazım gələcək.

Təfərrüatlar haqqında

Müəllif səfər təfərrüatları çərçivəsində Kür və Araz çaylarının birləşdiyi "Suqovuşan" dan söhbət açarkən, həm onların qardaş Türkiyədə olan mənbələrini (Allahu Əkbər və Bingöl dağlarını) yada salır, həm də birləşdikdən sonra onların qarışmadan (Kürün boz- bulanıq və Arazın qırmızımtıl suları) uzun bir məsafədə yanaşı yollarına davam etməsi fenomenini gözəl bir təfərrüat olaraq gözlər önünə sərir ki, nəticədə bu səhnə yadımızdan çıxmır, onu daim xatırlayırıq. Bu hadisə bir zaman mənə də güclü təsir etmiş və kiçik bir şeirin yaranmasına səbəb olmuşdur. O zaman mən Türkiyənin Sakarya Universitetində işləyir və yay tətili zamanı doğmalarla, dostlarla görüşsəm də, elə Kür və Araz kimi qaynayıb qarışa bilmirdim bu qısa müddətdə.

Əsərdə Alinanın İstanbuldakı xəstəxana həyatı ilə bağlı olan hissə (sonuncu) həm tibb nöqtəyi-nəzərindən yetərincə dəqiq və dolğun, həm də dil, danışq yönündən (Türkiyə türkcəsi) kifayət qədər uyğun verilmişdir ki, bu təfərrüatların təməlinə də Hamlet müəlliminin şəxsi həyat təcrübəsi əsas rolu oynamışdır məncə. Belə ki, o, həm bir ilə kimi İstanbuldakı "Marmara" Universitetinin professoru olaraq, orada dərs demiş, həm də müəllifin həyat yoldaşı, bizim bütün toplantıların "canı-ruhu" olan unudulmaz Nailə xanım bənzər xəstəlikdən əziyyət çəkəndə, uzun müddət elə İstanbulda müalicə almış və bu zaman Hamlet müəllim daim onun yanında olmuşdur əlbəttə...

Romanın strukturu

Əsər "Xoş gördük" adlı proloq, "Xoşhal olun" adlı epiloq və 6 hissədən ibarətdir ki, bunlardan da üçü qadın adları ilə (Bahar-1, Elmira-2, Alina-6) adlandırılmış və adlarına uyğun olan mənə və məzmunə malikdirlər. Kifayət qədər maraqlı və öyrədici olan "Səyahətnamə" adlı 5-ci hissə də adını tamamilə doğruldur. Buradakı səyahətlər birdirmi, ikidirmi, üçdürmü? Tarix, coğrafiya, təbiətin və qadınların cismani gözəllikləri dolğun, yadda qalan cizgilərlə vəsf olunmuşdur. Bu arada qadınların mənəvi gözəllikləri, daxili aləmləri də unudulmamış və hətta qonaqlarla görüşün təşkil olunduğu məktəbin qadın direktoru ön plana çıxarılmış və onun həm xarici, həm də daxili aləminə maraqlı, yadda qalan "səyahətlər təşkil olunmuş" müəllif tərəfindən...

Romanın "Səyahətnamə" adlı bu hissəsində dörd yeni parlaq və maraqlı insan tipi ilə daha yaxından tanış oluruq. Bunlardan birincisi əsərin əsas qəhrəmanı Tahirin can dostu, onu və qadınları rayona dəvət edən Adil, ikincisi rayonun kənddən çıxmış ziyalı Eldar, üçüncüsü kontrabanda ilə məşğul olan və bu barədə rahatlıqla danışan gənc Zaman, dördüncüsü isə yuxarıda haqqında bəhs etdiyimiz məktəb direktoru Tamilla xanım idi ki, ona məktəblilərlə görüş zamanı yadda qalan yer verilmiş və o, epizodik olmaqdan çıxıb, müəllifin iradəsi ilə əsasların səfində layiqli yerini almışdır.

3-cü hissənin adı "Üç rəfiqə"dir. Bunun da səbəbi Bahar - Elmira cütünə sarışın və metis (mələz) Alınanın da qoşulması olmuşdu. 4-cü hissənin adı isə "Gündüz və gecədir" və burada da diqqət ediləcək bir incəlik vardır mənəcə. Belə ki, bu söz birləşməsi normalda "gecə və gündüz" (gecə-gündüz, leylü-nəhar) kimi işlədilir. Amma görünür müəllif gündüzdən tədricən gecəyə keçmə prosesini daha maraqlı hesab etmiş və deyəsən, elə də var.

Bu arada romanın Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyətinin baş, aparıcı mətbuat orqanı olan 103 yaşlı "Azərbaycan" dərgisinin iki sayında dərc olunmasını da qeyd etmək lazımdır (Bu dərgi ilk 50 il ərzində "Maarif və mədəniyyət", "İnqilab və mədəniyyət", Revolyusiya və kultura" və "Vətən uğrunda" adları ilə, son 53 il ərzində isə "Azərbaycan" adı ilə nəşr olunmuşdur – Red.). Əsərin sonunda bəzi oxucular üçün anlaşılmaya biləcək söz və ibarələrin izahları da verilmişdir.

Roman içində yeri gəldikcə şeir parçaları yer alır, onları seçərkən, klassiklərlə (Nizami, Füzuli, Üzeyir Hacıbəyli, Səməd Vurğun) yanaşı, bəzən müəllifin özünə də yer verilmişdir, çox deyil - "Bu da bir həyatdır", "Dördlüklər" və "Təzadlar" adlı kitablardan üç nümunə.

İzahatlardan söz düşmüşkən, Hamlet müəllimin 2001-ci il tarixli "Təzadlar" kitabında rəhmətlik Zəlimxan Yaquba həsr olunmuş "Hacı oldun, çox mübarək!" adlı cəmi 4 bənddən ibarət şeirinə tam 46 ədəd şərh (izahat) verilmişdi və bunların xeyli qismi müəllifin haqqında bəhs etdiyim kəşfləri idi. Yeri getməmişkən əlavə edək ki, bu şeirin ingilis versiyası Məkkə şəhəri və Kəbə haqqında Londonda çap olunmuş kitaba daxil edilmişdir ("Congratulations, You are now a Hajji!". Poetry by Professor Hamlet Isaxanlı. Holy Makkah. A Celebration of Unity. "FIRST", Special Edition 2017, London, p. 81. See also: Khazar Review/Xəzər Xəbər, 367, noyabr-2017, səh. 26-27.-Red.).

Əsərin adı barədə

Quran-i Kərimin surələrinin adına əsasən surə daxilində ən azı bir dəfə rast gəlinir. Hamlet müəllimin "Dəli ceyran"ında da bu məqam gözlənilmişdir. Əsərdə düz iki dəfə rast gəlinir bu ada. Bir dəfə ailəsinin evləndirmək istədiyi dəliqanlı, "Mən dəli ceyran istəyirəm" deyib, onun ipə - sapa yatmayan xasiyyətlərini sadalayaraq, ailəsini şok vəziyyətinə salır. İkinci dəfə isə əsərin qəhrəmanı Tahir müəllim, xəstəxanada ölümə üz-üzə gəlmiş Alınaya, nəhayət, eşqini elan edərkən, Əlağa Vahidin sözlərini və Bəhram Mansurovun musiqisini köməyinə çağıraraq, "Gəl mənə naz eləmə, ay dəli ceyran, O qara gözlərinə olmuşam heyran" şəklində dilə gətirir.

Romanın məzmunu

Demək və yazmaqla başa gələn deyil. Romanı görmək və oxumaq lazımdır...

Bakı, 15 iyun 2026-cı il

REDAKSIYADAN:

Çoxşaxəli elmi, ədəbi, bədii, publisistik yaradıcılığa malik Hamlet İsaخانlı geniş əks-səda doğuran "Dəli ceyran" romanından sonra yeni bir bədii əsərlə oxucuların görüşünə gəlir.

"Yağış yağır, sevgilim" adlanan bu povest "XəzərXəbər" jurnalının 2026-cı ilin oktyabr və noyabr nömrələrində dərc ediləcək.